

XALQARO HUQUQ DOKTRINASIDA SHARTNOMALARNING HAQIQIY EMASLIGINI ANIQLASHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Jamshid SAFAROV¹

¹ISFT, katta o‘qituvchi

KALIT SO‘ZLAR	ANNOTATSIYA
Xalqaro huquq, shartnoma, xalqaro shartnomalar huquqi, haqiqiylik, qonuniylik, majburiylik, haqiqiy emaslik, xato, firibgarlik, majburlash, “jus cogens”.	Xalqaro shartnomaning haqiqiyliги uning yuridik tomondan majburiyлиги belgilovchi eng muhim jihatlardan biridir. Qoida tariqasida, xalqaro huquq doktrinasiga binoan shartnoma xalqaro huquqning zaruriy talablariga, masalan, manfaatdor tomonlarning roziligini ixtiyoriy ifodalashda, tomonlarning shartnoma tuzish vakolati (qobiliyati), shartnoma tuzishda xalqaro huquqning umume’tirof etilgan tamoyillariga rioya qilinishi kabi zaruriy talablariga javob bersa, haqiqiy hisoblanadi. Shartnomaning haqiqiyliги ishtirok etuvchi tomonlar shartnoma shartlariga rioya qilishlarini va shartnomaning bajarilishi va xalqaro hamjamiyat tomonidan tan olinishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, shartnomaning haqiqiyliги uning qonuniyлиги va majburiyлиги belgilashda hal qiluvchi omil hisoblanadi.
КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА	АННОТАЦИЯ
Международное право, договор, право международных договоров, действительность, законность, обязательство, недействительность, ошибка, обман, принуждение, “jus cogens”.	Действительность международного договора является одним из важнейших аспектов, определяющих его юридическую обязательность. Как правило, согласно доктрине международного права, договор действителен, если он отвечает необходимым требованиям международного права, таким как добровольное выражение согласия заинтересованных сторон, полномочия сторон заключить договор, а также соблюдение общепризнанных принципов международного права при заключении договора. Действительность договора важна для обеспечения того, чтобы участвующие стороны соблюдали его условия, а также чтобы договор исполнялся и признавался международным сообществом. Таким образом, действительность договора является решающим фактором в определении его законности и обязательности.
KEY WORDS	ABSTRACT
International law, treaties, international treaties law, validity, legality, obligation, invalidity, error, fraud, coercion, jus cogens.	The validity of an international agreement is one of the most important aspects determining its legal binding. As a rule, according to the doctrine of international law, a contract is valid if it meets the requirements of international law, such as the voluntary expression of the consent of the interested parties, the authority (ability) of the parties to conclude a treaty, and the observance of generally recognized principles of international law when establishing a treaty. The validity of the treaty is important in ensuring that the participating parties comply with the terms of the contract and that the contract is enforced and recognized by the international community. Thus, the validity of the treaty is a decisive factor in determining its legality and binding.

Kirish. XXI asrga kelib xalqaro shartnomalar davlatlararo munosabatlarni tartibga solishning asosiy vositalari sifatida xizmat qiladigan yuridik kuchga ega bo‘lgan

instrumentlar sifatida tan olinadi. Ular xalqaro huquq doktrinasiga muvofiq tuziladi va suveren davlatlar, davlatlar va xalqaro tashkilotlar o‘rtasida yoki xalqaro tashkilotlar orasida

tuzilishi mumkin. Xalqaro shartnomalar diplomatik aloqalar, konsullik munosabatlari, iqtisodiy, savdo, atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish, inson huquqlari va xavfsizlik kabi muhim hamkorlik sohalarni qamrab olgan keng doiradagi mavzulardan iborat bo‘ladi hamda xalqaro hamkorlikning huquqiy bazasini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [3, 177].

Shartnomalar xalqaro huquqda juda muhim o‘rin egallaganligi sababli, shartnoma tuzish jarayonini to‘liq tasavvur qilish uchun birinchi navbatda “shartnoma” tushunchasining qisqacha tavsifini tahlil qilish kerak.

Bundan tashqari, xalqaro shartnomaning haqiqiyliги masalasini muhokama qilishda, uning qonuniyligi va autentifikatsiyasiga ta’sir qiluvchi muhim omillarning, jumladan, “haqiqiylik” va “shartnomaning majburiyligiga rozilikni ifodalash” kabi huquq institutlarining huquqiy xarakterini o‘rganish kerak.

Ma’lumki, davlatlar xalqaro huquq manbalarini yaratadilar, ular faqat o‘zlarining tegishli tarzda va to‘liq holda ifodalangan roziligi bilan qoidalar tizimi sifatida amal qiladi. Shu munosabat bilan, ushbu tushunchalarni aniqroq tushunish uchun ushbu o‘rganishda shartnomalarning haqiqiyliги tahlil qilinadi. Shuning uchun xalqaro hujjatning haqiqiyliğini tadqiq qilish, birinchi navbatda, Vena konvensiyasi va 1986- yildagi Konvensiya prizmasi orqali tahlil qilish orqali amalga oshiriladi.

1969-yilgi Xalqaro shartnomalar huquqi to‘g‘risidagi Vena konvensiyasi (keyingi o‘rinlarda – Vena konvensiyasi)ning 42-moddasi, 1-bandida aytilishicha, shartnomaning haqiqiyliги yoki davlatning shartnoma bilan bog‘lanishiga roziligiga faqatgina Konvensiya qoidalarini qo‘llash orqali e’tiroz bildirilishi

mumkin. Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak, Vena konvensiyasining 42-moddasida shartnoma faqatgina Konvensiyaga tegishli qoidalarni qo‘llash orqali har qanday yo‘l bilan bekor qilinishi yoki tugatilishi mumkinligini belgilaydi.

Xususan, Von der Dekkenning ta’kidlashicha, 42-modda Vena konvensiyasini to‘liq qo‘llash qoidalarini va shartnomaning amal qilishini to‘xtatish nuqtayi nazaridan shartnomaga oid tegishli qoidalarini o‘z ichiga oladi. Aslida, ushbu qoida qonuniylilik prinsipi bilan tartibga solinadi, chunki 42-modda normativ sifatga ega bo‘lgan moddiy qoida emas, balki Vena konvensiyasi va tegishli shartnomaning moddiy qoidalaridan qanday foydalanishni belgilaydigan qonunchilik normasidir. Ba’zi mualliflar Vena konvensiyasining 42-moddasi shartnomaning amalda va o‘z-o‘zidan davom etishini taxmin qilishini tushuntiradi. Shuning uchun, agar ishtirokchi shartnoma haqiqiy emas, bekor qilingan yoki to‘xtatilgan deb da’vo qilsa, ular o‘z da’volarini tasdiqlovchi dalillarni taqdim etishlari kerak [5, 791-792].

Tadqiqot metodologiyasi. Xalqaro shartnomalarning haqiqiyliги konsepsiyasi muhokama qilinar ekan, A.N. Talalayev, xalqaro shartnomaning haqiqiyliğini uning xalqaro huquqiy to‘liqligi, birinchi navbatda, qonuniyligi sifatida belgilaydi, unga ko‘ra shartnoma kontragentlar tomonidan bajarilishi majburiy va xalqaro huquqning barcha boshqa subyektlari tomonidan hurmat qilinadi [6, 148].

Xalqaro shartnomani haqiqiy emas deb topish uchun zarur bo‘lgan muayyan elementlarning tahlil qilinishi muhimdir. Bunday elementlar qatoriga xalqaro shartnoma tuzish vakolati, shartnomada ishtirok etuvchi barcha tomonlarning roziligi, shartnomani

www.isft.uz

“ISFT” ILMİY-USLUBIY JURNAL
“ISFT” НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
“ISFT” SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL

ISSN: 3030-329X

2024/3-son

www.jurnal.isft-ilm.uz

ro‘yxatdan o‘tkazish va e‘lon qilish talablari kiradi. Ushbu komponentlarni o‘rganish orqali biz xalqaro hujjatning haqiqiyliги institutini yaxshiroq tushunishimiz mumkin.

Masalan, xalqaro shartnoma tuzish vakolati davlatlarga (Vena konvensiyasining 6-moddasi) va xalqaro tashkilotlarga (1986-yilgi Vena Konvensiyaning 6-moddasi) berilgan. Bundan tashqari, xalqaro shartnomani tuzish vakolati “to‘liq vakolatlar” institutiga tegishli bo‘lib, ushbu tadqiqotda batafsilroq tahlil qilinadi.

Bundan tashqari, yuqorida aytib o‘tilgan boshqa element bu shartnoma ishtirokchisining shartnoma o‘zi uchun majburiy kuchga ega bo‘lishiga roziligini ifodalashidir. Vena konvensiyasining 11-17-moddalari talablaridan kelib chiqadigan bo‘lsak, ishtirokchining shartnoma o‘zi uchun majburiy kuchga ega bo‘lishiga roziligini ifodalashi shartnoma tuzish qobiliyatining muhim omili bo‘lib, har qanday xalqaro hujjatning haqiqiyliгiga bevosita ta’sir qiluvchi alohida mustaqil institut sifatida e’tirof etish joizdir.

Tahlilimiz doirasidagi yakuniy element shartnomani ro‘yxatdan o‘tkazish va nashr etish uchun talablaridir. Vena konvensiyasining 80-moddasi xalqaro hujjatlarni ro‘yxatga olish va nashr etishga bag‘ishlangan bo‘lib, unda xalqaro hujjatlar kuchga kirgandan keyin ro‘yxatdan o‘tkazish va e‘lon qilish uchun depozitariyga yuborilishi nazarda tutilgan.

Shunday qilib, birinchidan, agar xalqaro hujjat allaqachon kuchga kirgan bo‘lsa, shartnoma o‘z-o‘zidan kuchga kirgan deb belgilanishi mumkin. Ikkinchidan, xalqaro hujjatning nashr etilishi ba’zi hollarda uning qoidalarida nazarda tutilmagan bo‘lishi mumkin. Shuning uchun shartnomani ro‘yxatdan o‘tkazish va e‘lon qilish talablari xalqaro huquq nazariyasining alohida instituti

sifatida qabul qilinishi mumkin, bu shartnomaning muayyan hollarda haqiqiyliгiga ta’sir qiladi.

Haqiqiylik tushunchasiga shartnomalarning majburiy kuchi ta’sir qiladi va ular bilan bog‘liq. Ba’zi mualliflarning ta’kidlashicha, xalqaro hujjatning haqiqiyliгini tushunish, albatta, bunday hujjatning majburiy kuchini aks ettirmaydi, lekin aksincha, haqiqiylik odatda uning ma’lum bir jamiyatda qo‘llanilishini nazarda tutadi va u jamiyatning a’zolari tomonidan qabul qilinishi kerak.

Bundan tashqari, Ige F. Dekkerning ta’kidlashicha, agar ilgari “qonuniy kuchga ega” va “huquqiy jihatdan majburiy” tushunchalari o‘rtasida yuqori darajadagi muvofiqlik mavjud bo‘lsa, endilikda huquqiy jihatdan majburiy bo‘lmagan shartnomalar haqiqiyliгini tekshirish kerak deb taxmin qilish mumkin [1, 83-118].

Shuning uchun shartnomaning majburiyliгiga haqiqiylik (haqiqiy emasliгi) haqidagi tushunchalar, shuningdek, boshqa fikrlar ta’sir qilishi mumkin. Shunday qilib, shartnoma uning haqiqiyliгiga asoslangan kamchiliklar tufayli hech qachon kuchga kirmasliгi va qonuniy kuchga ega bo‘lmasliгi mumkin emas. Aksincha, hujjat tugatilishi mumkin va o‘z kuchini yo‘qotadi hamda o‘zining haqiqiyliгini yo‘qotadi, shunga qaramay, uning majburiyliгi uning amal qilish muddatini buzish bilan to‘xtatilmaydi [4, 282].

Xalqaro shartnomalarning “yuridik jihatdan majburiyliгi” va “qonuniy kuchga egaligi” tushunchalari haqidagi yuqoridagi fikrlarni inobatga olgan holda, ushbu tadqiqotda biz xalqaro shartnoma yuridik kuchga ega bo‘lsa, uni tuzishda shartnoma tuzilgunga qadar qandaydir maqsadlarga erishish uchun unga amal qilingan bo‘lishi kerak degan fikrdan kelib chiqamiz.

Shunday qilib, bu belgilangan vazifalar va maqsadlar qandaydir normalar, qoidalar yoki tavsiyalarni ro‘yobga chiqarish orqali amalga oshiriladi. Ushbu normalar yoki qoidalar yuridik faktlarni aniqlash, o‘zgartirish yoki bekor qilish uchun majburiy kuchga ega bo‘lishi kerak. Xalqaro shartnoma haqiqiy bo‘lishi mumkin, lekin ayni paytda huquqiy jihatdan majburiy kuchga ega emasligi haqidagi bayonot, agar xalqaro hujjat boshidanoq majburiy xususiyatga ega bo‘lmagan taqdirdagina to‘g‘ri bo‘lishi mumkin. Masalan, deklaratsiyalar yoki o‘zaro anglashuv memorandumlari ko‘p hollarda tavsiyaviy xususiyat kasb etadi yoki huquqiy jihatdan majburiy kuchga ega bo‘lgan qoidalarni o‘z ichiga olmaydi.

Shu sababli, xalqaro shartnomalar nuqtayi nazaridan “huquqiy jihatdan majburiy” va “huquqiy kuchga ega” tushunchalari o‘rtasidagi munosabatni tahlil qilar ekanmiz, ushbu tadqiqot doirasida xulosa shuki, agar xalqaro shartnoma yuridik jihatdan kuchga kirgan bo‘lsa, u yuridik jihatdan majburiydir. Shartnoma uning ishtirokchilari tomonidan, oldindan yuridik jihatdan majburiy xususiyatga ega bo‘lmashligi maqsadida tuzilgan xalqaro shartnomalar bundan mustasno.

Ushbu tadqiqotda kompleks tahlilimizda ko‘rib chiqilishi kerak bo‘lgan yana bir nuqta, yuqorida aytib o‘tilganidek, xalqaro hujjatning haqiqiylikiga ta‘sir qiluvchi omillardir. Shu munosabat bilan, shartnomalarning haqiqiylikiga ta‘sir qiluvchi asosiy omillarni quyidagilarga bo‘lish mumkin: (a) shartnomalar tuzish uchun yetarli vakolatning (qobiliyatning) mavjud emasligi, (b) davlatning roziligini bildirish vakolatiga maxsus cheklovlar mavjudligi, (c) xato, (d) firibgarlik yo‘li bilan tuzilgan, (e) davlat vakilining korrupsiyasi orqali tuzilgan, (f) davlat vakilining

majburlanishi natijasida tuzilgan, (g) davlatning kuch ishlatishi tahdid yoki tahdid bilan majburlashi orqali tuzilgan, (h) xalqaro huquqning umummajburiy normalariga (“jus cogens”) zid ravishda tuzilgan xalqaro shartnomalar.

Biroq, ba‘zi mualliflar yuqorida qayd etilgan omillarga qo‘shimcha ravishda, bir-biriga zid bo‘lgan shartnoma qoidalarini bugungi kunda shartnomalarning haqiqiy emasligi uchun asos sifatida ta‘kidlaydilar [2; 208-232].

Shunga qaramay, bizning fikrimizcha ushbu tadqiqotda shartnomalarning bir-biriga zid ekanligi tushunchasi ko‘proq shartnomalar iyerarxiyasi, shu jumladan bir xil mavzuga oid ketma-ket shartnomalarning implementatsiyasi bilan ko‘proq bog‘liq.

Muhokama va xulosa. Xulosa o‘rnida shuni e‘tirof etish joizki, xalqaro shartnomalarning amal qilish institutiga ko‘plab omillar ta‘sir ko‘rsatishi mumkin, jumladan (lekin kamida) xalqaro shartnoma tuzish vakolati, ishtirokchilarning roziligi, shartnomani ro‘yxatdan o‘tkazish va e‘lon qilish uchun talablar, ammo xulosa: bu jihatlar haqiqiylik institutini tashkil etuvchi komponentlar emas, ular xalqaro huquq doktrinasining alohida tushunchalaridir.

Yuqorida aytib o‘tilganlarni hisobga olgan holda, to‘liq shaklda qonuniylik yoki huquqiy autentifikatsiya eng muhim tarkibiy asos hisoblanadi. To‘liq huquqiy autentifikatsiya tushunchasi to‘liq qonuniylikni va barcha zarur tartib-qoidalarning to‘g‘ri bajarilishini va to‘liqligini, jumladan, uning ishtirokchilari tomonidan shartnoma bo‘yicha majburiyatlarga qonuniy rozilik bildirilishini, tegishli ravishda berilgan to‘liq vakolatlarni, tegishli ro‘yxatga olish va e‘lon qilishni va boshqa qonuniylikni o‘z ichiga oladi. Uning kuchga kirishi uchun

www.isft.uz

“ISFT” ILMİY-USLUBIY JURNAL
“ISFT” НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
“ISFT” SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL

ISSN: 3030-329X

2024/3-son

www.jurnal.isft-ilm.uz

shartnomaning o‘zida ko‘rsatilgan rasmiyatchiliklar. Boshqa rasmiyatchiliklar shartnomaning kuchga kirishi uchun zarur

bo‘lgan barcha davlatlararo protseduralarni bajarishi mumkin va hokazo.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jan B. Mus Conflicts between Treaties in International Law, Netherlands International Law Review, Volume 45, Issue 2, August 1998.

2. Marcelo G. Kohen Article 42 – Convention de 1969. Olivier Corten and Pierre Klein (eds.), Les Conventions de Vienne sur le droit des traités: Commentaire article par article, Leiden Journal of International Law, 3 volumes, Brussels, Bruylant, 2006.

3. Ige F. Dekker Making sense of accountability in international institutional law, Netherlands Yearbook of International Law, Cambridge University Press, 2005.

4. Malgosia Fitzmaurice International law, ed. M.D. Evans, Oxford, 2004.

5. Vienna Convention on the Law of Treaties: a commentary, edited by Oliver Dörr and Kirsten Schmalenbach, 2nd edition. Springer-Verlag, Berlin, 2018.

6. А.Н.Талалаев Право международных договоров: Договоры с участием международных организаций / А.Н.Талалаев. – Москва: Международные отношения, 1989.